

Erdély lelke, irodalmában.

Írta: Dr. Bartók György.

Legdrágább kincse egy népnek, amely őt néppé teszi; lelke. Elveszhet minden ezen a világon: a földet kihúzzhatják talpunk alól, elpusztíthatják mindenünket, amit fáradságos munkával szereztünk kezeink, megtagadhatnak tőlünk minden emberi jogot s isten-imádásunkat is az adminisztráció kényének vethetik alá, — és mégsem lehet megfosztani bennünket attól, ami emberré tesz, míg megőrizni tudjuk és erősebbé tenni a lelket, amely évezredek kincse keleti fajtánknak. Minél szilárdabb és kialakultabb egy népnek a lelke, annál biztosabb és reménnyel teljesebb a léte. Értékessé egy népet csak lelke tehet, az a lélek, amely elmúlt évszázadok nehéz viharai között edzett, lett keményebb és érzékenyebb, az a lélek, amely mult idők drága kincseit foglalta magába, hogy a jövő idők alapját vesse meg velük. Az a lélek, amely a maga őstendenciáit minden idegen hatás ellenében hűséggel megőrizte, a külső hatások nyomása alatt érvényre hozta, — az ilyen lélek nyugodtan nézi az idők forgását, nem csügged és nem desperál, hanem a gyenge lelkek előtt naivnak látszó, derűs bizalommal tekint a jövő sötét titkai elé. Egy nép, amely világrengető kataklizmák dühében lelkét megmentette, — megmentette mindenét. Egy nép, amely lelkének ősi kincseiről lemondott, vagy azok felett a sáfárságot másokra bízta, — elveszett végképpen, mégha a félvilág urának tudja is magát.

Az erdélyi lélek, nemcsak az erdélyi, hanem az egész magyarságnak ez az eddig alig megbecsült kincse, — igazi valóság, el nem tagadható, a maga akaratán kívül el nem pusztítható erős központ, amely hatásokat fogad, tesz a maga birtokává és viszont, hatásokat bocsát ki magából. Ezek a hatások egyénről-egyénre szállva egy láthatatlan, finom szálakból készült szellemi hálózattal fűzik egymáshoz a magyar lelkeket, és megteremtik az erdélyi magyarságnak azt a corpus mysticurnát, amely csak azokra nézve létezik, akik szívük vérével táplálják, de azokra nézve azután hatalmasabb kényszer, mint a természetnek bármely ereje. Ez a „mystikus“ test a maga életét nagyobb részben a halálból meríti: elmúlt apáknak és nemzedékeknek szent, magyar szándékai és céljai, örömei és fájdalmi, akarata és reménysége élnek tovább benne, hatnak és működnek, irányt szabnak és erőt kölcsönöznek. Ennek a titokzatos testnek tagjai mindazok, akik ezer esztendőnek minden magyar bánatát, fájdalmát őrzik lelkükben, és akik rettenetes, de eldobhatatlan teherként hordozzák vállukon minden magyar embernek sorsát. Az erdélyi lélek, ez a minden erdélyi magyar lelket egybekapcsoló erő, kézzel nem fogható, szemmel nem látható, de félelmes valóság, amelynek sublimis finomságán nem fog a fegyvernek ereje s amelynek gúzsba kötésére láncot még nem talált ki semmiféle emberi elme.

Az a kérdés: miként nyilatkozik meg ez az erdélyi lélek a magyar erdélyi irodalomban? Én erre a kérdésre feleletet adni ezúttal nem akarok, talán nem is tudnék. A lelket magyarítani nem, csak érezni s vele együtt, benne és általa élni lehet. Azt azonban remélem, hogy sikerülni fog némi útmutatást adnom azok részére, akik Erdély irodalmát tanulmányozva, irodalmi termékeit okulással és lélekűdtetésül olvasva, keresik azokban az erdélyi lelket.

Az erdélyi lélek az erdélyi irodalomban egy egészen sajátos, minden ízében jellegzetes *stylusnak* adott életét. Ennek a *stylusnak* a harangok és az orgona szavára emlékeztető mély zengése, ünnepélyes, kifejező rhytmusa van, amely lassanként teljesen magával ragad és el nem törölhető nyomokat vés a lélekbe. Ez a *stylus* kerüli a szóvirágokat, de gondosan ügyel arra, hogy kifejezései pontos és világos, nem bő beszédű, de kerekded mondatok-

ban helyezkedjenek el. Kerüli az ékeskedést s éppen ezért gyakran nehezkesse válik; szereti a méltóságos nyugalmat, de ha a kedély mozgalmasságát kell kifejezésre juttatni, szokatlan erőt tud adni a szavak egymásutánjának. Ezt a *stylust* az erdélyi lélek a maga dinamikájának megfelelően szülte önmagából.

Az erdélyi léleknek, az erdélyi irodalom tanubizonyossága szerint is, legmystikusabb és legmélyebb, de egyszerűsége legéletadóbb jellemvonása az, hogy elidegeníthetetlen birtokául vallja nemcsak azt, amit a magyar nép Erdélyben évszázadok folyamán a maga lelkiségében és lelkisége által alkotott és teremtett, hanem életének részévé teszi mindazt, amit Erdély földjén a természet a maga változhatatlan, örök törvényei szerint az évszakok során életre hív vagy évezredeknek előtte életre hívott. Az erdélyi lélek valami tragikus komolysággal magához tartozónak érzi Erdély hegyeit és völgyeit, az ezervirágú rétet és a zord, titokkal teljes rengeteget, a kristályvizű havasi patakot és a széles mederben tovaömpölygő folyamat, az ezeréves tölgyet és a hamar elmuló fehér hóvirágot. Az erdélyi lélek együtt él a természettel és benne él a természetben; ha csalódott az emberek művében s elkieseríti az életnek folyása, odamenekül a természet ölére, mert ott bizonyosan ismét a maga lelkére, az erdélyi lélekre talál. Az erdélyi léleknek ezt a sajátos jellemvonását, utóérhetetlen művészettel nyilatkoztatja ki előtünk *Áprily Lajos* „Tetőn“ című költeménye, amelyet, az összeomlás után írt:

Ősz nem sodort még annyi árva lombot,
annyi riadt szót: „Minden összeomlott...“
Nappal kőszáltam, éjjel nem pihentem,
vasárnap reggel a hegyekre mentem..
Ott lenn : sötét ködört kavart a katlan..
Itt fenn : a vén hegy állott mozdulatlan..
Időkbe látó, meztelen tetőjén
tisztást vetett a bujdosó verőfény.
Ott lenn : zsiabongott még a völgy a láztól..
Itt fenn : fehér sajttal kínált a pásztor.
És békességes szót ejtett a szája
és békességgel várt az esztenája..
Távol, hol már a hó királya hódít,
az ég lengette örök lobogóit..
Tekintetem szárnyat repesve bontott,
átöleltem a hullám-horizontot
s tetőt, többel száznál és ezernél —
s titokzatos szót mondtam akkor:

Erdély...

A természetbe való beleolvadás a művészeti alkotás terén, de általában a szellemi alkotások birodalmában egészen könnyen megmagyarázható és gyakori jelenség. A magyar népköltés különösen telve vele. Itt azonban nem erről a beleolvadásról van szó. Az erdélyi lélek nem maga olvad bele a természet jelenségeibe, hanem a természetet olvasztja bele önmagába s teszi ezáltal a maga organikus részévé. A hegy, a folyó, a rengeteg, a virág, a forrás, melyek Erdély földjén keletkeznek és élnek, éppenúgy hozzátartoznak Erdély lelkének mystikus testéhez, mint az ősök és a jelen nemzedék minden lelki megnyilvánulása.

Ez a jellemvonás Erdély lelkének bizonyos zordon, a tragikus felé hajló, szinte komor színezetét ad. Tragikus az élete minden nagy erdélyi magyarnak: Bethlen Gábornak és Mikes Kelemennek, Báthori Gábornak és II. Apaffy Mihálynak, Bolyay Farkasnak és Bolyay Jánosnak, Kemény Zsigmondnak és Szabó Dezsőnek, és a lélek mély harcai dulják a Reményik, Tompa, Áprily lelkét. Ez a zordon, a tragikus felé hajló lelki tendencia az erdélyi irodalomban mindenütt kinyomozható, de különös tisztasággal jelentkezik a székely népköltészetben, amely túlnyomóan

balladaköltészet. A székely népballadák, e nemben egész világon a legkitűnőbbek közé tartoznak s mindegyikük valóban nem egyéb, mint tragédia dalban elbeszélve. A bennük megnyilatkozó tragikum éppen nem szövevényes, hanem az egyszerű, mindennapi élet jelenségeihez fűződik s gyakran nem felel meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a poétika a tragikumra nézve szigorúan megállapít. A hangulat azonban, amely ezeken a balladákön átvonul, a tragédiának a hangulata: e hangulatnak kétségkívül megfelelt az a dallam is, amellyel ezeket a balladákat a nép énekese előadta. Az erdélyi lélek ismeretének szempontjából figyelmet különösen az érdekel, hogy a tragikum, illetve a balladában előadott szomorú esemény egy magasabb nézőpontból nyer értelmezést s az erkölcsi igazságszolgáltatás könyörtelenül kimondja a lesújtó ítéletet azok fejére, akik az erkölcsiség törvényét megsértették. Az esztétikai érdek teljesen háttérbe szorulhat, — ez a népköltőre nézve nem fontos; de az erkölcsi érdeknek ki kell elégítenie, a bűnös elveszi a maga büntetését, ha csak nem maga a bűnös az, aki öntudatra ébredve, siet jóvátenni az elkövetett vétséget mint pld. Molnár Anna. A róla szóló ballada a világirodalom gyöngyei közé tartozik s egyúttal az erdélyi lélek legpompásabb megnyilatkozása, az anyai szeretet apotheosisa klasszikus formában.

Az erkölcsi törvény előtt való önkéntes meghódolással és a könyörtelen igazságszolgáltatás jellemzi tehát a székely népballadákat. A motívum szinte mindig a szerelem, amely azonban az erkölcsiség magasabb szempontjából tekintetik: az, aki a tiszta szerelem útjába akadályokat gördít, vagy aki a tisztátalan szerelem útjára lép, — elbukik feltétlenül s büntetése el nem marad.

Az erkölcsi magas szempontok érvényesítése általában véve az erdélyi lélekre nézve kiválóan jellemző. Éppen ez a körülmény biztosítja az erdélyi léleknek azt a nagy tömörséget, amely képessé teszi arra, hogy a dolgokat a maguk vonatkozásaiban gyorsan átlássa, azok mellett vagy ellenük határozottan álláspontot foglaljon, de egyzersmind ez a nagy tömörség az oka annak is, hogy gyakran a maga ideális mértékét alkalmazza ott, ahol az élet más parancsol és diktál. Ezeknek az ideális mérővesszőknek alkalmazása egyes esetekben kétségtelenül hátránnyal jár, de az is igaz, hogy a lélek egész életének szempontjából végtelenül becses.

Mivel az erdélyi lelket a maga benső magvában az ethicum határozza meg, egészen természetes, hogy az ethicum lesz az uralkodó irodalmában és költészetében is.

Az erkölcsi felfogás komolyságával pedig karöltve jár a lélek elmélyülése, a lélek lényegébe vágó kérdésekkel való szeretetteljes foglalkozás. Legyen ez a lélek az egyéni lélek vagy a néplelek, — az mindegy: a lélek perifériáinak felszínes hullámszája az erdélyi írókat nem érdekli. Nem érdekli a léleknek játéka sem; a lélek legbelsejébe szeret betekinteni, hogy ott szemtől-szembe lássa azt, ami értékes és való. Az erdélyi magyar költészetből egészen a legújabb időkig hiányzik a líra s a legújabb kitűnő lírikusaink, Reményik és Áprily lantján nincs húr a szerelem megénekelésére. Őket is első sorban az erdélyi lélek nagy bajvívásai, küzdései, kínjai érdeklik, — ami az ő egyéni lélküknek fáj, számúzik a legbelsőbb zúgba, hogy tisztán láthassák az erdélyi nép lelkét. E tekintetben megrázó és a velőket járja át Reményik „Vallomása“:

Árva nemzetség, Erdély népe Te,
Ki szegény lelkem pajzsra emeled,
Ki meg hallgatód mindig a szavam.
Ha magányomból kilépek eléd:
Állj meg ma vélem egy szokatlan szóra,
Hadd legyen ez a csöndes esti óra
Egy fájó, nehéz, komor vallomás.

Azt akarom, hogy a lelkembe láss,
Mélyen, egészen úgy, mint soha még,
Hogy lásd az árnyak nyüzsgő táborát.
Kísértetek, kétségek seregét.
Füledbe zúgjon a rémek tora,
Akik tort ülnek esett lelkemen,
Ó, mert én minden percben elbukom,
És minden percben fölemelkedem.
Azt akarom, hogy a lelkembe láss,
És lásd, hogy az a fölemelkedés
Sokszor keserűbb, mint az elbukás.

Azt akarom, hogy a lelkembe láss.
Mikor Rád hullt az éj koros körül,
Számúztam lelkem legbelső zugába
Mindent, ami csak nekem fáj egyedül.
Lelkem kútjában csillagot kerestem,
És csillagokkal benépesítettem!
A Te estédet, a Te éjszakád.
Bocsásd meg nekem, hogyha ez órában
Felpattantam a legbelső szobát.
Mert Neked szólott minden énekem,
És Rólad szólott minden énekem,
És sok órát adtam már Neked,
Ezt az egy órát add most, — énnekem.

Mert tudnod kell, hogy miként viaskodtam.
Hogy remegtek a gyöngye idegek! . . .
S mibe került, hogy hajókötélékké,
Acélsodronyokká meredjenek
A kényszerűség nagy pillanatra! . . .
Hogy azután a hitevesztett lélek
Mint csüggedt virág, roskadjon magába.
Tudnod kell Népem, hogy én itt hogy jártam:
Szédülő fejjel és halálra váltan,
Amíg Neked az üdvösség borát
És az örökéletet prédikáltam.

Ilyen őszinte, igaz vallomás csak egy olyan költő lelkéből fakadhatott, aki valóban semminek tekinti a maga kínjait és saját szívének minden fájdalmát. Ilyen őszinte, magyar vallomás — úgy látszik — ma már csak erdélyi költő lantján zenghet, akinek lelke az erdélyi lélek mélyéről sarjadt és az erdélyi lélek évezredes forrásából issza az életnek vizét. A Nagy-Budapesten és a Kis-Magyarországon más fájdalmak gyötrik a poétai lelket! Biztató, erős, igaz szó csak onnan kelhet útra, ahol „nem félnek a széthulló világtól“, ahol a lélek „erős sziklavár“, ahol „nem bánják a poróly zuhanását“, ha arra a lélek felelni tud. Az erdélyi lélekből sarjadt magyar poéta nem retteg kegyetlen kezétől a megtermékenyítő „fájdalomnak“, mert az erdélyi lélek előtt a kötelesség mázsás, de szent ige.

A zordon tragikum felé hajló, az erkölcsi törvény előtt önként meghódoló erdélyi lélek a maga tömörségét kétségkívül a történelem folyamán szerezte meg, habár a

magyar lélek eredettől fogva szívesen válik consistens alkatává, ha erre a külső körülmények kényszere szorítja. Az erdélyi lélek öntudatosan alakult ki a történelem színpadán, mintegy szemmel láthatóan s ezért meg is becsüli azt a történelmet, amelynek oly sokat, szinte mindenét köszönheti. Innen van, hogy a hagyományokat, a multat, annak úgy derűs, mint felhős emlékeit, a szokásokat, a népek s a családnak szokásait egyformán féltő gonddal ápolja s megbecsüli szeretettel az erdélyi lélek, amelyből Erdély önállóságának idején egymásután kelnek életre sajátos közjogi, egyházi, iskolai intézkedések és institúciók. Ennek a történelemben gyökeredző, a történelmet megbecsülő, mindent a multon át szemlélni szerető léleknek megnyilatkozásai azok az erdélyi feljegyzések, naplók, emlékiratok, amelyek méltó büszkeségei a teremtő erdélyi szellemnek. Elég itt Cserei Mihály és Apor Péter történelmi munkáira utalnunk, amelyeknek olvasása nemcsak üdítő élvezetnek, hanem mérhetetlen okulásnak és erőnyerésnek forrása is. Ennek a szellemnek gyümölcsei az erdélyi főrangok levelezése és imádságos könyvei, melyek között legjellemzőbb talán Erdély utolsó fejedelmének, II. Apaffy Mihálynak és feleségének, ennek a két istenfélő gyermeknek imádságos könyve, amelyet ha nem magyar lenne, bizonyosan közlünk is sokan ismernének. Ennek a szellemnek, a hűséges, kitartó, bánatos, de sohasem csüggedő erdélyi léleknek drága megnyilatkozása Mikes Kelemen levelei is, amelyeknek jellemzését itt rövid szavakban adni alig lehet. Ezeket a leveleket el kell olvasni minden magyarnak, nem egyszer vagy kétszer, hanem újra meg újra, mert mindenikükből lélek szól felénk, egy olyan árva, reménykedő, vívódó, borongós lélek, mint amilyen ma ezer meg ezer várja a bújdosás végét. Mikes Kelemenből a bújdosó erdélyi lélek száll felénk, amely a maga erdélyiségét megőrzi mind a sírig.

És most fejtegetéseim végére járva, hadd említsem meg azt a férfiút, akinek irodalmi műveiben az erdélyi lélek eddig kétségkívül a legfényesebben jutott kifejezésre: Báró Kemény Zsigmondot, a legnagyobb magyar regényíró és a legnagyobb magyar publicistát. Kemény Zsigmond, akit eleddig a szintén erdélyi Gyulai Pál és Péterfi Jenő értettek meg legjobban, sok tekintetben páratlan jelenség a magyar szellem történetében. Páratlanságát annak köszönheti, hogy szelleme az erdélyi lélek örök forrásából táplálkozott s ebből a forrásból hozta felszínre azokat az értékeket, amelyekkel a magyarságot pazar kézzel, önerőinek áldozatos eltékozlásával ajándékozta meg. Az erdélyi lélek zord tömörsége, az erkölcsi törvény előtt való meghajlása, az élet mélységeit járó komolysága, egytől-egyig ott ragyog fel előttünk Kemény Zsigmond műveiben, akár regényeit, akár esztetikai értékezéseit, akár publicistikai cikkeit olvassuk. Nincs egyetlen magyar író, aki képes lett volna versenyezni Kemény Zsigmonddal akár a világnézetnek, akár az élet szemléletének mélységében, a világ és élet nagy problémáinak éles meglátásában. Jósika, Eötvös messzi mögötte maradnak, Jókai versenyre sem kel vele ; koncepció nagyszerűsége tekintetében is csak a székely Szabó Dezső közelíti meg. Kemény Zsigmond regényeiből ugyanaz az erdélyi lélek szól felénk, amely művészi formát öltött a székely népballadákban ; politikai tanulmányait pedig a politikai kérdésekben óvatos, minden eshetőséget mérlegelő, maga előtt egyetlen járható utat lobbanékony hévvel el nem záró transylván lélek diktálta ; esztetikai felfogás tekintetében végül bajtársa annak a 3 legnagyobb magyar kritikusnak, akik szintén az erdélyi lélek szülöttai : Gyulai Pálnak, Salamon Ferencnek, Péterfi Jenőnek. Műveiben egy végtelenül gazdag szellemnek kincseire bukkanunk minduntalan s ezek a kincsek jó szolgálatot fognak tenni, valahányszor a magyar lélek öntudatát veszítve az elszegényedés útja felé támo-lyog.

Egy és ugyanazon lélek, egy bánatos, de nem csüg-

gedő, sokszor túlkonzervatív, de éppen ezért tömör, megfontolt, de nem habozó, óvatos, de nem félenk erdélyi lélek köti össze egységes családdá Erdély magyar népét s teszi lehetővé azt, hogy mindenki ugyanazt érezze, gondolja, óhajtsa, valahányszor ez a lélek veszélybe sodródik. Ezt a lelket tükrözi vissza Erdély irodalma, amely ma is hamarabb tért magához, hamarabb ismerte fel teendőit s energikusabban látott hozzá szent feladatához, mint Magyarország irodalma. Ez a lélek hevíti és sarkalja tette Erdély magyar fiait s ad nekik erőt, vigasztalást, reményt és kitartást, hogy Erdély multja a sivár jelenen keresztül mentődjék át egy szép és boldog jövődőbe.

Erdély lelke Erdélynek legnagyobb kincse s az erdélyi léleknek legnagyobb kincse Erdély.